

WELK STEDELIJK ONTWIKKELINGSMODEL VOOR BRUSSEL?

VISIETEKST N.A.V. DE GEMEENTERAADSVERKIEZINGEN 2012

BRUSSEL ALS DUALE STAD

Brussel werd als geen andere Belgische stad getekend door de wereldomvattende economische herstructurerings van de tweede helft van de 20ste eeuw. Ooit vormden de centrale wijken langs de kanaalzone met hun fijnmazig industrieel weefsel het kloppende hart van de hoofdstad. De arbeiders die er woonden putten identiteit uit hun lidmaatschap van het industrieproletariaat. De druk die ze ondergingen van concurrerende belangen zetten ze om in politieke en sociale strijd. De suburbanisatie of de ruimtelijke vormgeving van het fordistisch-keynesiaans regime zette het verval van het binnenstedelijk industrieel weefsel in gang. Fabrieken vertrokken naar de nieuwe regionale centra in het hinterland, in hun spoor gevolgd door de actieve bevolking. De crisis van de jaren zeventig maakte pas goed duidelijk welke ravage was aangericht: de kanaalzone was in een industriële woestijn herschapen en de bevolking was niet alleen sterk teruggelopen, ze was van samenstelling grondig veranderd: een in hoofdzaak sterk verouderde en niet langer economisch productieve bevolking leefde er naast een toenemend aantal laaggeschoolde „gastarbeiders“ van mediterrane oorsprong. Het algemeen patroon van ruimtelijke segregatie op basis van klasse (al eeuwenlang gereflecteerd in het onderscheid tussen boven- en benedenstad) en etnische afkomst in Brussel is genoegzaam gekend. Dat duale patroon van rijk en arm laat zich zien in de perifere gemeenten die ruwweg tot de eerste categorie behoren, terwijl armoede zich vooral concentreert in de negentiende-eeuwse gordel rond het centrum, in een strook aan weerszijden van het kanaal. Sommige gemeenten zoals Molenbeek (met

Oud-Molenbeek), Anderlecht (met Kuregem) en Schaarbeek (met de Brabantwijk) worden door de tweedeling middendoor gesneden. Enclaves van minder draagkrachtige bevolkingsgroepen bevinden zich ten slotte in Brussel-stad zelf (de Noordwijk en de Anneessenswijk bijvoorbeeld) en verder weg van het centrum waar in de decennia na WO II sites met sociale huisvesting werden gebouwd. Een sprekend voorbeeld hiervan is Peterbos, een soort mini „banlieue“ in de gemeente Anderlecht. Volgens de meest recente buurtatlas die ruimtelijk geconcentreerde armoede in kaart brengt, verkeren 97 Brusselse buurten in „grote moeilijkheden“. Er leven ruim 200.000 mensen, waarvan 180.000 van vreemde origine. Het fenomeen van de „kansarme“ of „achtergestelde“ wijken of hoe men ze verder ook mag noemen is vooral begin de jaren '90 van de vorige eeuw sterk onder de maatschappelijke aandacht gekomen. Niet dat ze er met de suburbanisatie en de uitholling van de binnenstad onder het fordistisch-keynesiaans economisch regime al niet waren, maar ze werden meer en meer een sta-in-de-weg. Politiek omdat het rechts extremistisch stemgedrag met zijn duidelijke link met deze buurten een bedreiging begon te vormen voor de traditionele partijen; economisch omdat in het postfordistisch regime de stad opnieuw een belangrijke speler werd in het economisch gebeuren en investeerders aantrok naar de kaalgeslagen en/of verpauperde gebieden; maatschappelijk tenslotte omdat in een etnisch zeer divers ingekleurde ruimte, waar de kwaliteit van de woon- en leefomgeving erg te wensen overliet en de armoede zich uitdiepte door de versplintering van de loonarbeid en de afbouw

van sociaal overheidsingrijpen, spanningen en conflicten toenamen met veralgemeende onveiligheid en onveiligheidsgevoelens tot gevolg. Het mag duidelijk zijn dat de opeenvolgende post-gastarbeidersgeneraties verzet plegen tegen hun levensomstandigheden, maar dat dit verzet zich niet uit in de traditionele vormen van politieke en sociale strijd. Dat verzet valt wel des te sterker op daar de illegale activiteiten waarnaar het uitwijkt en het geweld dat er mee gepaard gaat zich niet afspelen binnen de muren van een of ander getto.

Nieuwe stedelijkheid en strijd om de ruimte

Een belangrijk gegeven met verstrekkende gevolgen betreft het feit dat de Brusselse armoedewijken in het centrum van de metropool gelegen zijn. Ze bevinden zich daar als een soort relictten uit een nabij verleden, ontstaan enkele decennia terug in de nasleep van het fordisme en geaccentueerd door het postfordisme maar er in feite vanaf diens aantreden ook al onmiddellijk door aangevreten. Het grofmazige duale patroon van ruimtelijke segregatie waarmee we aanvingen, klopt niet langer wanneer we in het bijzonder de

Foto: Michel Demol

armoedeperimeter van iets dichterbij gaan bekijken. Dan constateren we inderdaad de grote diversiteit van bevolkingsgroepen naar afkomst maar ook meer en meer naar sociaaleconomische situatie. Wijken die er tot voor een tiental jaren beroerd bijlagen, hebben een facelift ondergaan en er gaat een effect vanuit als van een inktvlek. Gekende voorbeelden zijn de Bijstandswijk, de omgeving van de Dansaertstraat, uitwaaiend naar de Begijnhofwijk tot over de heraanlegde Leopold II laan in de Harmoniewijk (deel van de Noordwijk); de verlofting van het oude industriële patrimonium langs de kanaalzone. Het gecombineerde samenspel van privé-investeringen (nog grotendeels maar niet uitsluitend in kantoorbouw) en overheidsinterventies (met wijkcontracten en fiscale gunstmaatregelen die via premies het wonen in de stad voor bevolkingslagen die er ooit van zijn weggevlucht opnieuw aantrekkelijk moeten maken) is niet zonder effect gebleven op de ruimtelijke vormgeving en de demografische en sociaaleconomische samenstelling van de stad. Precies door hun centrale en dus strategische ligging zijn deze gebieden gegeerde objecten voor de markt van privé-investeerders en in hun zog nieuwe stedelingen die via de vastgoedmarkt een strijd om de ruimte aangaan waarvan de uitkomst bij voorbaat vaststaat: de armere ingezetenen worden onderworpen aan gentrificatie en een toenemend controlerend en repressief overheidsingrijpen.

EXOGENE ONTWIKKELING VAN BRUSSEL EN DE BEPERKINGEN VAN DE STRATEGIE VAN SOCIALE MENGING

Hieruit blijkt reeds aan welke algemene beleidsstrategie overheden zowel op het niveau van het Gewest als op het niveau van de gemeenten schatplichtig zijn. Deze gemeenten dragen van oudsher als onderliggende besturen nog steeds belangrijke verantwoordelijkheden in het beheren van deze wijken maar ondergaan

de gevolgen van grootstedelijke evoluties. Uit het verleden slepen ze de last mee van een armlastige bevolking die weinig fiscale inkomsten genereert. Ze blijven ondertussen verstoken van intergemeentelijke solidariteit en worden voor het blok gezet door hogere overheden die verantwoordelijkheden doorschuiven zonder de daarbij horende financiële middelen. In die omstandigheden is de verleiding groot om, op de golfslag van de nieuwe stedelijkheid onder het postfordistische regime, voluit de kaart te trekken van de exogene ontwikkeling van Brussel. Deze ontwikkeling wordt aangestuurd door internationale belangen uit de financiële en diensteneconomie die Brussel als een lucratief wingewest beschouwen. Deze ontwikkeling bedient zich ondermeer van het motto dat meer rijkdom ook de armeren ten goede komt. In Brussel wordt inderdaad veel rijkdom geproduceerd waarvan een deel terecht komt bij stedelijke elites, een ander deel de stad verlaat. Ondertussen worden onder de vlag van sociale menging gentrificatieprocessen opgezet. Voorondersteld wordt daarbij dat de centrumwijken langs de kanaalzone homogeen arm zijn en dat de komst van rijkere bewoners de situatie van armeren op een zowel moreel als materieel hoger niveau zal tillen. Sociale mix zou dus ook goed zijn voor de sociale cohesie. Tenminste als die vooronderstellingen zouden kloppen. Bij nader toekijken vormen deze wijken verre van homogene aaneengesloten zones van armoede en uit onderzoek blijkt telkens weer dat tussen oude en nieuwe bevolkingsgroepen geen sterke cohesieve banden ontstaan, laat staan dat de nieuwkomers alleen al door hun aanwezigheid het lot van de armen zouden kunnen verbeteren. Wat wel meer voor de hand ligt is sociale verdringing: mensen kunnen stijgende huurprijzen niet langer dragen en ze verhuizen buiten Brussel of trekken zich dieper terug in de armoedeperimeter, op plekken die voorlopig nog minder strategisch gelegen zijn. De sociale mix strategie is er vooral op gericht

de materiële aspecten in wijken te verbeteren. Achtereenvolgende herwaarderingsoperaties ressorderen effect, zowel naar de kwaliteit van het huisvestingsbestand als naar de aanblik van straten en pleinen en naar, voor zover er ook economische investeringen gebeuren en beter opgeleide nieuwkomers aangetrokken worden, betere tewerkstellingscijfers. Minder oog is er voor de menselijke aspecten vanuit het standpunt van de armen beschouwd: worden zij beter gehuisvest? Krijgen hun kinderen betere opleidingen? Wordt hun veiligheid gewaarborgd? Ervaren zij niet langer discriminatie op de arbeidsmarkt? ... Het heeft er alle schijn van dat in deze strategie het recht op de stad voor deze bevolkingsgroepen gefnuikt wordt, dat er afbreuk gedaan wordt aan hun individuele vrijheidsrechten en hun sociale grondrechten en dat de prijs die tenslotte door de samenleving in haar geheel betaald wordt een uitdieping is van het democratisch deficiet. De idee van de stad als een plek waarover onderhandeld wordt moet het afleggen tegen dat van een ruimte waarbinnen repressief opgetreden wordt. Dit is de essentie van sociale verdringing en parallel hiermee het indammen van allerlei vormen van overlast die zich lokaal manifesteren omwille van slechte woon- en levensomstandigheden maar die echter minstens voor een deel ook een bovenlokale oorsprong kennen. Daarmee zit de sociale mengingsstrategie gevangen in de paradox dat ze maatschappelijk polariserend werkt terwijl ze eigenlijk sociale cohesie ambieert. Polarisation als gevolg van een eenzijdig opgelegde pacificatie: het heeft ook te maken met de uitzichtloze verwisseling van oorzaak en gevolg waarin de samenleving – publieke opinie, media, opiniemakers, politici en delen van de academische wereld – gevangen zit. In het publieke debat deemstert de opvatting weg dat de vele vormen van onmaatschappelijk gedrag in de „hete” wijken van de stad vormen zijn van verzet tegen een economische context die grote groepen van de bevolking in de precarisatie drijft. Liever dan ze bij de wortel aan te pakken

lijkt het ogenschijnlijk goedkoper om problemen te isoleren en vervolgens gecontroleerd te beheren. Ogenschijnlijk geruststellender is het om op de golfslag van morele paniek over een groep zondebokken te beschikken die haar situatie aan zichzelf te danken heeft. Zo wordt de „migrant” van de zoveelste generatie geacht in te staan voor zijn eigen integratie en als dat niet lukt zal zijn cultuur daar wel voor iets tussen zitten. Net zo gemakkelijk worden banden gelegd tussen cultuur en terrorisme of tussen cultuur en criminaliteit. Het individueel schuldmodel is terug van nooit weggeweest. Zoals het lompenproletariaat aan de vooravond van de georganiseerde arbeidersbeweging nog als de gevaarlijke klasse werd beschouwd, maakt nu de idee van een even gevaarlijke onderklasse met alle bijhorende criminele en pathologische connotaties opgang. Blaming the victim dat voorafgaat aan outplating the victim.

VAN SOCIALE MIX NAAR SOCIALE STIJGING ALS STEDELIJK ONTWIKKELINGSMODEL

Een analyse als hierboven verwoord krijgt in dit klimaat al vlug het verwijt van politiek correct denken (in de zin van ontkennen of negeren van problemen)aangesmeerd. Alsof het begrijpen van feiten en situaties gelijk zou staan aan het vergoelijken ervan. Als het er echt om te doen is, zoals de sociale mixstrategie ambieert, om de sociale cohesie in achterstandswijken te bevorderen, rekening houdend met de daar aanwezige belangen, dan komt het er misschien niet zozeer op aan rijkere in de buurt te importeren, maar rijkdom in de buurt te investeren. Rijkere de buurt binnen halen is wellicht een even dure operatie, die vooral aan hun belangen tegemoet komt. Tegenover de wijd verbreide trend om van buitenaf nieuwe middenklassers aan te trekken door in te zetten op vastgoedmechanismen, 'upgrading „van woningen en woonomgeving

en pleidooien voor sociale cohesie en leefbaarheid, onvermijdelijk in een context die als revanchisme begrepen wordt, moeten stijgers uit achtergestelde wijken zelf meer kansen krijgen. Er moet vervolgens over gewaakt worden dat zij niet uit de wijk vertrekken. Vanuit dit sociaal stijgingsperspectief, dat niet eens buiten het kader van het liberaal meritocratisch gedachtegoed kleurt, wordt dus ingespeeld op de wens om vooruit te komen vanwege een bevolking die al in dergelijke wijken woont. Wil de stad voor die groepen als „emancipatiemachine” fungeren, dan kan dit enkel door zwaar in te zetten op onderwijs, arbeidsmarkt, huisvesting en kwaliteit van de dienstverlening omdat dit de belangrijkste stijgingsroutes zijn. Binding met de wijk is verder afhankelijk van een aantal voorwaarden: (1) bewoners ervaren ruimte voor de eigen levenswijze; (2) bewoners weten zich omgeven door „vertrouwde vreemden”; (3) bewoners ervaren de woonomgeving als beheersbaar; (4) bewoners kunnen zich identificeren met hun omgeving. De betekenis die een buurt voor iemand heeft hangt samen met het gebruik dat men er van maakt, de levensfase waarin men verkeert en de gezinssituatie waarin men zich bevindt. Tegen deze achtergrond zijn de aanwezigheid van gelijkgestemden en de aard van de voorzieningen bepalend voor de ruimte voor een eigen levenswijze, en deze wordt op haar beurt opnieuw geconditioneerd door de aanwezigheid van andere groepen en hun levenswijze. In plaats van in te zetten op de zware doelstellingen van sociale cohesie (luik sociale leefbaarheid) die toch niet te realiseren vallen, gaat het er eerder om een zekere vertrouwdeheid met de buurt te faciliteren. Het gaat er dan in eerste instantie niet om burens beter te leren kennen, maar om het wantrouwen voor vreemden te verminderen. In dit opzicht zijn „zwakkere” banden te verkiezen boven „sterkere” banden en komt het er op aan de mogelijkheden tot informele contacten, tot „publieke familiariteit” tot „small talks” te

bevorderen. De omgeving moet vervolgens beheersbaar zijn en blijven. Hierin situeren zich ingrepen op het vlak van het inrichten van de ruimte (fysieke leefbaarheid) waarbij buurtbewoners op hun verantwoordelijkheid kunnen aangesproken worden. Dit actief burgerschap mag bij bewoners wel niet de indruk doen ontstaan dat ze er alleen voorstaan; ze kunnen overvraagd worden of er kunnen overtrokken verwachtingen leven t.a.v. het buurtniveau. Tenslotte moet de overheid „orde op zaken stellen”, ook politieel, met een nabijheidspolitie die bij meldingen van overlast alle kanten van het verhaal beluistert vooraleer conclusies te trekken. Een laatste stap op de bindingsladder is de identificatie van bewoners met hun omgeving. Die identificatie is des te meer een feit naarmate de omgeving naar aanblik, woningbestand, voorzieningen en aantallen gelijkgezinden vertrouwen inboezemt, naarmate de algemene reputatie positief wordt ingeschat.

Een dergelijk programma is op veel punten in zijn uitvoering gelijklopend aan dat van de sociale mix, het verschilt wel fundamenteel qua mentaliteit van waaruit het wordt uitgevoerd en qua belangen die er mee gediend worden. Ook de stad en gemeenten blijven belangrijke spelers op het terrein. Net zoals ze nu met de steun en in het verlengde van bovenlokale actoren werken, zullen ze een en ander niet op eigen kracht kunnen uitvoeren. Maar dan zullen ze tenminste inzetten op een endogeen ontwikkelingsperspectief voor de stad dat recht doet aan de verzuchtingen van tienduizenden van hun ingezetenen, in plaats van ze in afwachting van verbanning onder curatele te plaatsen

Alain Storme.